

Reszler Gábor

ÜLDÖZÉS, ÜLDÖZTETÉS – NÉPIRTÁS

2019-02-10 | ESSZÉ

Bár a kezdet homályba vész, az üldözések, üldöztetések folyama nyomon követhető az emberiség történelmében. Már a hordák vándorlásait is kísérte a jobb vadászó helyekért vívott térfoglaló küzdelem, ahogyan a görög törzsek vándorlása sem nélkülözte az üldözés-üldöztetés motívumát, és hol volt még a népvándorlás keltette mozgások birodalmakat roppantó lendülete.

Új babonának hódolók

A görög mítoszok is örök emberi tulajdonságokról, vágyakról szólnak. **[1]** A hétköznapi cselekedeteket vezérlő több évezredes természettörvények ugyanakkor kiegészülnek a béke és a társadalmi lét igényével. **[2]** De akkor miért kíséri az emberiség történetét az állandó békétlenség, erőszak, öldöklő háború?

Számos áldozattal járt például a keresztényüldözés a Római Birodalomban. A több istenhitet féltő, védelmező császárok évszázadokon át kíméletlenül felléptek a keresztény hitüket megvallókkal szemben. Claudius császár halálbüntetést szabott ki „a káros, új babonának hódoló népségre”. **[3]** S amikor a keresztények üldözésének 313-ban Nagy Konstantin véget vetett, hamarosan megjelent az az eretnekek üldözése.

Boszorkányok pedig vannak

A késő középkor előtt jellemzően boszorkányként az ártó, bájoló szereppel felruházott javasasszonyokat üldözték, de a 15. századtól a démonológusok megideologizálták a társadalom perifériáján élőkkel szembeni fellépést és a leszámolás szükségességét velük. Elsőrendűen férj vagy közösség felügyelete alá nem vont hajadonokat és özvegyasszonyokat vádoltak ördöggel való cimborasággal. Ahogyan Kőrösi Réka tanulmányában **[4]** olvasható, az antik viláig visszanyúló boszorkányhit teológiai megközelítését leginkább a két domonkos rendi inkvizítor, Heinrich Krämer és Jacob Sprenger által írt és 1486-ban megjelent *Boszorkánypörölly* (Malleus maleficarum) című művére alapozták. A szerzők hangsúlyozták a nők fogékonyságát a boszorkánysághitre, és leírták a boszorkányszombat jellemzőit. A két

inkvizítor biztatására adta ki VIII. Ince pápa 1484-ben Summis desiderantes (Minden sóvárgással) kezdetű bulláját; ez már nemcsak a boszorkányok ártó szándékáról, de a paráznaságra, bujaságra mindig kész természetükről, a férfiúi nemzőképességet és a nők termékenységét megrontani képes tudományukról szólt. **[5]** A Boszorkánypöröly sikeréhez hozzájárult, hogy Krämer – egyes kutatások szerint engedély nélkül – a könyv elejéhez csatolta Ince pápa egyházi rendeletét, így egyházi támogatást sugallt a boszorkányüldözéshez.

A pápai bulla az egyház korábbi álláspontjának gyökeres változására utalt. Míg a 15. század utolsó harmadát megelőzően az számított eretneknek, aki hitt a boszorkányok és a boszorkányság létezésében, a *Boszorkánypörölly* bevezetője egyértelműen leszögezi, a legnagyobb bűnök egyike nem hinni a boszorkányok létezésében. Az

1560 és 1630 között csúcspontját elért üldözési hullámok kiváltó okait eltérően látják a kutatók. Többen a reformáció nyomán keletkezett vallási sokszínűséget, az ezzel járó feszültségeket, vallási türelmetlenséget tekintik mozgatórugónak, mások a kis jégkorszak gazdasági nehézségeit emelik ki, a korábbinál rosszabb terméseredményeket, a megélhetési körülmények romlását. Szóba jöhet az 1585–1588 és az 1592–1593 között terjedő pestis keltette félelem. Ez a társadalomlélektani állapot magyarázatot ad a vélt és valós bűnök elleni kíméletlen fellépés nép általi kikényszerítésére. Johan Huizinga úgy látta, hogy a 14. és 15. század emberét áthatotta a kőkemény jogérzék, s eszerint minden tett megköveteli a kemény megtorlást. A holland történész szerint az igazságérzék „abban az időben még háromnegyed részében pogány volt”, azaz egyszerű bosszúszomj. Az egyház ugyan igyekezett békét és megbocsátást hirdetni, de a bűnnel szemben táplált gyűlölettel a nép ősi jogérzékét erősítette. „Az igazságérzék lassanként rendkívül erős feszültséggé növekedett, a szemet szemért, fogat fogért barbár tételének s a vallásos büntől irtózás két pólusa között mindenki egyre sürgetőbbnek érezte az állam feladatát, hogy a bűnöket minél szigorúbban torolja meg. A bizonytalanság érzése s a nyomasztó félelem, amely minden válságos időszakban valósággal kikönyörögte az államhatalomtól a rémuralmat, a késői középkorban már-már állandósult. A bűncselekmény kiengesztelhetőségét hirdető felfogás egyre inkább háttérbe szorult, s már-már idillikus emléke lett csak régmúlt ártatlan időknek, ezzel szemben egyre nyomatékosabban érvényesült az elgondolás, hogy a bűn veszélyezteti a közösséget és támadás Isten felsége ellen is. Így lett a kései középkor a kínvallatásra berendezkedett igazságszolgáltatás és kriminális kegyetlenség virágkora. Senki sem töprengett azon, vajon megérdemli-e büntetését a gonosztevő. A nép igazságérzéke a legkegyetlenebb büntetést is szankcionálta. A hatóságok időről időre a legszigorúbb igazságtevés hadjáratait indították meg, egyszer a rablók és tolvajok, másszor a boszorkányok és varázslók vagy a szodomiták ellen.” [6]

húszezer áldozat

Az első boszorkányüldözésekre egymástól távoli régiókban már 1428 körül sor került, így a svájci Wallis kantonban és a Francia Királyság Dauphiné megyéjében. A boszorkánygyűlölet és -pánik a 15.

században a Német-római Birodalom egészén végigsöpört – húszezer áldozatot követelve. A társadalmi méretűvé duzzadt félelmekből fakadó üldözéseket kanalizálta, „intézményesítette” a hatalom, elsősorban az inkvizíciót működtető egyház, és a 18. század közepéig eltűrték a mindenkori világi uralkodók.

Újvilágba áthajózott gyűlölet

A gyarmatosításhoz utat nyitó felfedezésekkel az európaiak távoli földrészekre magukkal vitték a vallási türelmetlenséget. Az egyedül üdvözítőnek tartott hitük jegyében irtották a „vadembereket”, lerombolták a közép- és dél-amerikai indián birodalmakat. Az Észak-Amerikába áthajózott puritánok félelemérzete az újonnan birtokba vett békétlen vidéken tovább nőtt. A telepések többsége hitt az ártó lényekben, a gyermekbetegségeket, a háztartási balesetet gyakran vélték boszorkányátoknak. Még tudós, művelt emberek számára is evidencia volt az ördög létezése, e világi ténykedését megkérdőjelezhetetlen igazságnak tekintették. A New England-i betelepítések első hét évtizedében száz embert gyanúsítottak boszorkánysággal, de csak hetet végeztek ki közülük. A Massachusetts állambeli Salemben 1692-től kibontakozott perek során azután mintegy 80 embert, más adatok szerint százötvenet zártak boszorkányváddal börtönbe, és közülük tizenkilenc elítéltet felakasztottak, köztük egy köztisztviselőben álló lekipásztort, egy közrendőrt és néhány vagyonos polgárt, egy idős földművest pedig nyújtópadra vonva kövekkel nyomtak agyon.

Egyes történészek a hisztériát azokkal a társadalmi, gazdasági és politikai változásokkal magyarázták, melyekkel a 17–18. század fordulóján a puritán gyarmatok irányítása a papságtól átkerült a modernitást képviselő vállalkozók, kereskedők kezébe. **[7]** A salemi perek magyarázatát keresve Mary Beth Norton, a Cornell Egyetem professzora többéves kutatómunka után arra jutott, hogy az eseményeket az északkeleti indiánokkal vívott sikertelen harcok okozta stressz gyorsította fel. **[8]** A 17. század utolsó harmadában az angol telepesek megsemmisítő vereségeket szenvedtek a wabanaki indiánoktól, és a salemi perekben

a vádlók többnyire azok közül kerültek ki, akiknek a családtagjai a harcokban estek el. A magukat Isten kiválasztottjainak tekintő puritán telepesek a vereségeket és veszteségeiket a gonosz ármányaként értelmezték. A háborúskodás az indiánokkal még hat éven át tartott, de már csak szórványos összetűzésekre került sor. A New England-iek fokozatosan biztonságban érezték magukat, és hamarosan megbánták a vádaskodásokat. 1697-ben egy bíró és 12 esküdt formálisan elnézést kért az első ítélet végrehajtásának évfordulóján, a kormányzó pedig böjtölést és imádkozást rendelt el, hogy az elkövetett igazságtalanságokat valahogy jóvátegye. A hisztérikus lincselés után bő háromszáz évvel, 2001-ben Massachusetts-ben emelt szobron az elítélteket név szerint tisztázták, rehabilitálták.

Őskatasztrófa és örmény genocídium

A társadalmi, gazdasági bajok 20. századi eredetét, a totális rendszerek létrejöttét, európai tobzódását sokan az első világháborúban mint a huszadik század őskatasztrófájában látják. A nagy háború valóban minden korábbinál kíméletlenebbül pusztította el katonák millióit, járatta meg velük az állóháború lövészárkaiban a földi poklot. Az emberi élet devalválódott. A háborút 1914-ben még nagy megtisztulásként ünneplők hamarosan kiábrándultak, mert a világégés „semmilyen sem tudott igazságot tenni, hiszen még a halált és a nélkülözést sem egyenlő mércével mérte.” **[9]**

bűnbakképzés

A modern idők első nagy népirtását az első világháború alatt az örmények szenvedték el. Az 1915 és 1917 között kitelepítettek, elpusztultak számáról máig vitáznak a kutatók, a török kormány pedig egyenesen tagadja az örmények elleni kíméletlen fellépések népirtás jellegét. Az ifjú török kormány által elrendelt tömeges erőszakos kitelepítés méészárlásba fordult: az Oszmán Birodalmon belüli muszlim–keresztény ellentét a keresztény polgárság, valamint a muszlim középosztály szembekerüléséből fakadt. A hatalom a bűnbakképzéssel tudatosan tovább szította a gyűlöletet. A vagyonuktól megfosztott kitaszítottakat zömében a

szíriai Deir ez-Zor városába és a környező sivatagba meneteltették. Az ivóvízhiány, az alultápláltság és a kínzások, tömeggyilkosságok következtében 1915 és 1917 között legalább 600–800 ezer örmény keresztény halt meg.

Az antant hatalmak közvéleményét felháborította az örmény katasztrófa. A központi hatalmak hivatalos reakciói elmaradtak, ugyanakkor például az Oszmán Birodalomban tartózkodó német diplomaták, vasútépítő mérnökök közül többen elítélték a genocídiumot. Nem úgy az isztambuli német haditengerészeti attasé, aki Henry Morgenthau amerikai nagykövetnek mondta: „Életem nagy részét Törökországban töltöttem, és ismerem az örményeket. Azt is tudom, hogy az örmények és a törökök képtelenek együtt élni ebben az országban. Az egyik fajnak mennie kell. És én nem kárhoztatom a törököket azért, amit az örményekkel tesznek. Úgy vélem, teljesen igazuk van. A gyengébb nemzetnek el kell buknia. Az örmények fel akarják darabolni Törökországot; ők a törökök és a németek ellenségei ebben a háborúban, tehát itt semmi joguk nincs a létezéshez.” **[10]**

Iparszerű megsemmisítés

A nagy háborút követő forradalmak közös vonása az ellenfelek kíméletlen üldözése, likvidálásukra törekvés a vörös- és a fehérterrorban. Németországban a Freikorps baloldaliak elleni fellépései célzottak voltak, vezető személyiségekre – mint Karl Liebknecht vagy Rosa Luxemburg – irányultak, a bulgáriai forradalom eltiprásakor 1923-ban ezreket gyilkoltak meg. Szovjet-Oroszországban a bolsevik hatalomátvételt követő polgárháborúban a csekisták kegyetlenkedései és a fehérgárdisták mészárlásai százezrek halálát okozták. **[11]**

A 20. század első felének történetét alapvetően formáló totalitárius ideológiák és rendszerek a politikai tér teljes elfoglalására, az ellenfelek megsemmisítésére törekedtek. A totális államok zsarnokai nem az ókori görög filozófus, Prótagorasz tételéből indultak ki, hogy „minden dolog mértéke az ember” – politikájuk elve a faji hovatartozás vagy a társadalmi osztályhoz, réteghez kötődés volt.

külső-belső ellenség

A kiépült sztálini rendszer az egyre éleződő osztályharc ideológiájával működtette a terror gépezetét, és a gazdasági érdekből erőltetett gabonaexporttal milliókat taszított éhhalálba az ukrajnai holodomor esztendeiben, 1932–1933-ban. A Harmadik Birodalom ugyancsak leszámolt a náci párton belüli ellenzékével a hosszú kések éjszakáján, és a külső-belső ellenséget a zsidóságban megtalálva jutott a második világháború alatt a „végső megoldásig”. Többek között a sokmillió áldozatok készítették az újonnan alakult ENSZ-t, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával útját állja újabb üldöztetéseknek, népiirtásoknak.

Diplomáciai és erkölcsi nyomás

John Peters Humphrey, kanadai jogász, emberjogi aktivista fogalmazta meg a nyilatkozatot, amelyet 1948. december 10-én fogadott el az ENSZ Közgyűlése a Szovjetunió és hat csatlós országa, valamint Szaud-Arábia kivételével. „Tekintettel arra, hogy az emberiség családja minden egyes tagja méltóságának, valamint egyenlő

és elidegeníthetetlen jogainak elismerése alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon” kezdetű dokumentum részletezi azokat az alapvető jogokat, amelyek minden embert megilletnek fajra, nemre, vallásra tekintet nélkül. A nyilatkozat 1966-ban beépült a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányába és a Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmányába. Bár mindkettő kötelező érvényű ENSZ-egyezmény, a világszervezet az emberi jogokat megsértő kormányokra csak diplomáciai és erkölcsi nyomást gyakorolhat. A hidegháború évtizedeiben az USA-beli afro-amerikai polgárok jogainak korlátozása és a Szovjetunió szabadságjogokat figyelmen kívül hagyó gyakorlata élesen ellentmondott az egyetemes emberi jogok sértetlenségének. Az ENSZ képtelen volt megakadályozni a Vörös Khmerek 1975-től 1979-ig tartott rémuralmát, amely során nemre és korra tekintet nélkül 1,7–2 millió embert öltek meg, kínoztak halálra. Hasonlóan tehetetlenül passzív volt a világszervezet 1994-ben, amikor a hutuk és a tuszik között az afrikai Ruandában fellángolt etnikai konfliktusban száz nap alatt egymillió embert mészároltak le törzsi hovatartozásuk miatt.

Egy évvel később, 1995 nyarán a boszniai háború legvéresebb eseményeként hajtották végre a srebrenicai mészárlást. Az 1991-ben széthullott Jugoszlávia utódállamai a vegyes etnikumú területek birtoklásáért bonyolódtak háborúba. A szlovéniai tíznapos háború után a horvátországi háború felszínre dobta az addig mélybe szorított gyűlöletet, ami újra kegyetlen leszámolásokba, sebesültek, foglyok lemészárlásába, nők megerőszakolásába torkolt. Mintha a Jugoszláviát alkotó nemzetek közötti kiegyezésre, megbékélésre irányuló titói politika évtizedeken át nem is létezett volna. A szerbek és a horvátok úgy feszültek egymásnak a kilencvenes évek elején, mint elődeik a második világháborús harcokban. Miután Bosznia-Hercegovina 1992 márciusában népszavazáson megerősítve kinyilvánította függetlenségét, kezdetét vette a délszláv háború legszörnyűbb szakasza, melyben 97 ezren haltak meg. Közülük több ezer embert vallásuk, etnikai hovatartozásuk miatt gyilkoltak meg. Az áldozatok között volt az a 8700 bosnyák férfi és fiú, akiket 1995 júliusában mészároltak le és temettek tömegsírba.

Mi és ők

Napjainkban Mianmarból (korábban Burma), a Bengáli-öböl parti sávjából száműzött rohingyák az üldöztetések újabb áldozatai. Jogfosztásuk már 1982-ben kezdődött: elvették állampolgárságukat, és a népcsoport nevének használatát is betiltották. A Mianmarban hatalmon lévő buddhista nacionalista kormány kegyetlen katonai akciókat indított 2017-ben a szunnita muzulmán rohingyák ellen, közülük többszázezren menekültek Bangladesbe. Az ENSZ főtitkára szerint emberi jogi rémálommá vált a helyzet.

gyűlöletpropaganda

A Genocide Watch elnöke, Gregory Stanton 1996-ban az USA külügyminisztériumában bemutatta a *fajirtás nyolc szakasza* című jelentést, amelyben bizonyította, hogy a népiirtás nem elkerülhetetlen.

[12] A dokumentumot röviddel a ruandai mészárlások után állították össze. A nyolc szakaszból hat megelőzi a tényleges genocídiumot, így úgy tűnhet, lenne idő és mód elejét venni a tömeges tragédiáknak. Számos jele van annak, ha egy adott politikai keretben együtt élőket „mi és ők”-re osztanak, majd a kitaszítottakat gyűlölt szimbólumok viselésére kényszerítik, és emberi mivoltukat elvitatják. Közben folyamatosan működik a gyűlöletpropaganda, létrejönnek azok a katonai vagy félkatonai szervezetek, melyek végül a tömeggyilkosságokat végrehajtják.

Ha a folyamatok ennyire egyértelműek, miért csap át az üldözés, üldöztetés népiirtásba? Ezt kérdezte Dirk Moses ausztrál történész. **[13]** Valóban, miért csak meglehetősen rossz hatásokkal lehet időben jelezni, és ezáltal megelőzni a tömeges vérengzéseket? Dirk Moses szerint a genocídium-kutatásoknak vannak erősségei és korlátai. A gyengeségek között említi a hatalmi, nagyhatalmi szándékok és célok vizsgálatának elhanyagolását, pedig ezek egy adott válsághelyzet megoldásának fontos részét képezik. Például a szudáni darfúri régióban is akkor ér véget a vérengzés, amikor a térségben érdekelt nagyhatalmak azt előmozdítják.

A történelmi tapasztalatok csakugyan azt mutatják, hogy a népiirtások a legtöbb esetben kiélezett hatalmi játszmák következményei. A gyűlölködés mérgét tudatosan adagoló politikai hatalom akár bel-, akár külpolitikai kudarcaiért bűnbakokká tesz társadalmi csoportokat, bomlasztja, majd élesen megosztja az addig békésen együtt élő közösségeket. Felerősíti a vallási ellentétet, szítja a sovinszta gyűlöletet. Az intézményesített erőszak addig tart, amíg a térségben érintett nagyhatalmak a rendteremtés szándékával be nem avatkoznak. Közben ezrek, tízezrek vagy százezrek sorsa fordul tragédiába.

1. Kerényi Károly által Isten-tanként, ember-tanként meghatározott mítosztörténetekből az üldözés intézményét emelte ki és elemezte Bíró Judit: *Az üldözés klasszikus hagyománya*. <https://ligetmuhely.com/liget/az-uldoses-klaszikus-hagyomanya/> ↑
2. Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Osiris – Attraktor. Budapest 2000. 50–51. ↑
3. Suetonius: *Caesarok élete*. <http://mek.oszk.hu/03200/03264/03264.htm#10> Letöltve 2018. okt. 8. ↑
4. Körösi Réka: *A boszorkányüldözés és háttere az újkori Európában*. <http://ujkor.hu/content/boszorkanyuldozes-es-hattere-az-ujkori-europaban> – Letöltve 2018. okt. 2. ↑
5. Száraz Miklós György: *A bujaság története*. Budapest, Helikon Kiadó, 2015. 100–101. ↑
6. Johan Huizinga: *A középkor alkonya*. Athenaeum kiadása. Fordította Szerb Antal. Budapest é. n. [1938] 21–22. ↑
7. Charles Sellers – Henry May – Neil R. McMillen: *Az Egyesült Államok története*. Maecenas Könyvkiadó 1996. 29. ↑
8. Mary Beth Norton: *In the Devil's Snare. The Salem Witchcraft Crisis of 1692*. New York, 2002. 436 p. ↑
9. Berend T. Iván: *Válságos évtizedek. A 20. század első fele közép- és kelet-európai történetének interpretációja*. Budapest, 1987. 59. p. ↑
10. Henry Morgenthau: *Morgenthau nagykövet története*. <http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/comment/morgenthau/Morgen27.htm> Letöltés 2018. okt. 17. ↑
11. A szovjet-orosz polgárháború áldozatairól Szilágyi Ákos: *Az 1917-es Nagy Orosz Forradalom. Archaikus népi „szmuta” és modern forradalom (2. rész)* 2000, 2017. 7. szám Letöltve: 2018. nov. 27. ↑

12. https://hu.wikipedia.org/wiki/A_n%C3%A9pirt%C3%A1s_nyolc_szakasa Letöltve 2018. okt. 18. ↑
13. Dirk Moses: *Why the Discipline of „Genocides Studies” Has Trouble Explaining How Genocides End?*
<http://howgenocidesend.ssrc.org/Moses/> Letöltés 2018. okt. 22. ↑

kép | Oswaldo Vigas művei, wikiart.org